

METODOLOGICKÉ OTÁZKY VÝSKUMU DEJÍN FILOZOFICKÉHO MYSLÉNIA NA SLOVENSKU

JÁN BODNÁR, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

Myšlienka syntetického, komplexného spracovania dejín filozofického myslenia na Slovensku nie je nová. Zrodila sa a dozrievala už v období priprav prvého kolektívneho diela slovenských historikov filozofie — *Kapitol z dejín slovenskej filozofie*. Na „pracovnej diskusii“, usporiadanej Filozofickým ústavom ČSAV a Filozofickým ústavom SAV v dňoch 6.—8. júna 1962, sa už hovorilo o základných otázkach práce na „syntetických dejinách českej a slovenskej filozofie“ a o predbežnom projekte takéhoto podujatia. Naše súčasné predsavzatie pripraviť v najbližších rokoch syntetické dielo z dejín filozofického myslenia u nás zvýrazňuje toto dlhoročné úsilie, ale i vedomie, že ďalšia absencia takéhoto diela v našej duchovnej tvorbe je neúnosná.

Retrospektívny pohľad na problémy spojené s realizáciou takého náročného projektu, akým syntetické spracovanie vývinu filozofického myslenia u nás nesporne je, ukazuje, že práca tohto druhu predpokladá osvojenie si teoretických a metodologických východísk, umožňujúcich zaujať správny postoj k myšlienkovému dedičstvu minulosti, zabezpečiť skutočne vedeckú úroveň jeho výskumu. Takéto východiská dáva iba marxisticko-leninská teória a metodológia. Preto je príznačné, že myšlienka komplexného historicko-filozofického výskumu sa rodila, dozrievala a nadobúdala reálne perspektívy až v období víťazného nástupu marxizmu-leninizmu u nás, v období osvojovania si jeho filozofických základov. A preto je tiež príznačné, že všetky pokusy čo len o torzovité spracovanie tej ktorej etapy filozofického vývinu u nás či tej ktorej osobnosti, rovnako ako pokusy o prehľad dejín slovenskej filozofie (Š. Osuský), ktorým chýbala marxistická orientácia, dokumentujú neschopnosť zachytiť a objasniť základné tendencie, súvislosti a väzby historicko-filozofického procesu u nás v jeho vnútornej podmienenosti a náväznosti na spoločenskotriedne emancipačné zápasy ľudu v jednotlivých etapách našej histórie.

Pre počiatočnú fázu, ktorá v určitom zmysle kulminuje vydaním *Prehľadu dejín filozofie na Slovensku* [1965], je charakteristické, že na systematickom výskume jednotlivých etáp vývinu filozofického myslenia u nás sa podieľajú *výlučne* mladí vedeckí pracovníci. U marxistov staršej alebo strednej generácie sa až na zväčne výnimky nestretávame so záujmom o koncentrovanú systematickú výskumnú prácu na tomto úseku bádania. Toto nevyhnutne muselo poznačiť celkový priebeh i úroveň práce najmä v počiatočnom období, keď v radoch mladšej generácie prevládala ešte proces osvojovania si marxizmu-leninizmu, aj to predovšetkým „školským“ spôsobom a vo vymedzenom rámci, keď úzko odborný prístup zatlačila do pozadia stranícky prístup, túto základnú požiadavku marxizmu-leninizmu aj na úseku historicko-filozofického bádania.

Značné ťažkosti spôsobovalo (a spôsobuje) aj to, že na rozdiel od iných vlastivedných disciplín na úseku historicko-filozofického bádania u nás chýbal pramenný materiál, že nám predchádzajúce generácie nezanechali takmer nič,

čo by bolo možné použiť pre systematický výskum vývinu filozofického myslenia u nás. Tento výskum je u nás o to náročnejší a zložitejší, že filozofické uvažovanie, najmä v starších obdobiach, nenašlo svoj výraz vo vyhranených, ucelených, jednoznačne filozofických koncepciách, názoroch, smeroch a spravidla nie je vyjadrované ani vo filozofických pojmoch a kategóriách, ale je transformované do rôznych podôb kultúrnej tvorby. Okrem toho skúmanie starých textov kladie aj značné jazykové nároky.

Historicko-filozofický výskum vyžaduje špeciálnu kvalifikovanú prípravu už počas vysokoškolského štúdia a ďalej počas vedeckej výchovy. Nedostatok takejto prípravy pociťujeme dodnes, keď sa na spracovanie syntetických dejín filozofického myslenia na Slovensku snažíme skoncentrovať najširší okruh spolupracovníkov. Je totiž evidentné, že práca tohto druhu nemôže byť dielom jednotlivca či jednotlivcov, ale širokého kolektívu dobre pripravených odborníkov — historikov filozofie, pracovníkov v oblasti filozofie vôbec.

Stručne sme sa zmienili o možnostiach a problémoch doterajšieho výskumu dejín filozofie na Slovensku. V každom prípade išlo o zložitejšiu a náročnejšiu prácu, ako sa pôvodne predpokladalo. Preto ani *Kapitoly z dejín slovenskej filozofie*, ani *Prehľad z dejín slovenskej filozofie* nemajú charakter syntetického spracovania historicko-filozofického materiálu a sústreďujú pozornosť — viac alebo menej úspešne — na známejšie osobnosti a prebádanéjšie obdobia našich národných dejín.

*

Od čias, keď sa u nás začala koncentrovaná a plánovaná práca na výskume dejín filozofie na Slovensku, vyšiel okrem spomínaných kolektívnych prác celý rad monografií a veľký počet štúdií venovaných vybraným osobnostiam alebo etapám filozofického vývinu u nás. Dosiahnuté výsledky výskumu sú serióznym základom — najmä pokiaľ ide o získaný pramenný materiál — pre plánované syntetické dielo. Sú dôkazom zvýšeného záujmu o výskum nášho duchovného dedičstva i rastúcej úrovne tohto výskumu. Súčasne odrážajú proces marxistickej teoretickej a metodologickej prípravy našich historikov filozofie. O jeho konkrétnej podobe azda najviac hovorí polemické diskusie, ktoré sa sporadicky objavovali na stránkach našich odborných časopisov i v jednotlivých monografiách. Týkajú sa skutočne kľúčových teoreticko-metodologických otázok výskumu dejín filozofie na Slovensku. Treba sa k nim znova vracieť, venovať im pozornosť tým viacej, že podmieňujú úspešné zvládnutie prác na pripravovanom syntetickom diele.

V spomínaných diskusiách sa koncentrovala pozornosť predovšetkým na tieto otázky:

1. Ako aplikovať základnú exiému marxistického výkladu dejín filozofie ako boja materializmu s idealizmom na dejiny filozofického myslenia na Slovensku?

2. Ako interpretovať, resp. spájať ideu kontinuity vývinu filozofického myslenia, ideu relatívne samostatného vývinu filozofie (imanentného vývinu) s ideou jeho spoločenskotriednej podmienenosti, determinovanosti?

3. Ako spájať ideu spoločenského pokroku s úlohou filozofie v tomto pokroku?

Aby sme získali pokiaľ možno najvernejší obraz o diskusiách k týmto otázkam, pokúsime sa uviesť jednotlivé stanoviská v najvernejšej podobe bez toho,

aby sme uvádzali citáty. V ďalšej časti našej úvahy zaujmeme k nim vlastné stanovisko, ktoré treba chápať tiež ako príspevok do diskusie.

1. Predmetom polemiky, pokiaľ ide o prvú otázku, bolo stanovisko, ktoré síce vo všeobecnosti zdôrazňuje požiadavku sledovať dejiny filozofie v súlade s triednymi zápasmi ako dejiny boja materializmu s idealizmom, avšak pri aplikácii tejto požiadavky na dejiny našej filozofie sa už hovorí o boji pokrokovejšieho s reakčným v samom idealistickom tábore. A toto stanovisko sa zdôvodňuje predovšetkým tým, že myšlienkové dedičstvo na Slovensku má prevažne idealistický charakter, zaťaženost fideizmom atď., že materialistické tradície sú veľmi chudobné, až zanedbateľné. Za pozoruhodnú modifikáciu tohto stanoviska treba považovať myšlienku, podľa ktorej boj materializmu a idealizmu v dejinách slovenskej filozofie možno chápať (až na najnovšie obdobie) iba ako boj materialistických názorov a tendencií s názormi a tendenciami idealistickými v rámci jedného — idealistického tábora. Pokiaľ u nás možno hovoriť o boji materializmu a idealizmu ako o boji dvoch táborov, tak iba v tom zmysle, že materialistický tábor bol ďaleko za hranicami — vo Francúzsku, Nemecku a pod. V iných súvislostiach sa rozvíjajú názory, podľa ktorých dejiny filozofie nemôžu byť iba ilustráciou historických foriem boja materializmu s idealizmom, hľadisko prízvukujúce a osamostatňujúce iba antagonizmus materializmu a idealizmu sa dopúšťa chyby hypostazovania jedného zorného uhla — aj keď veľmi významného a v určitých otázkach rozhodujúceho. V dejinách filozofie, tvrdí sa ďalej, okrem boja ideí sa stretávame aj s ich vzájomným pôsobením. Preto ľudské myslenie prinášalo nielen v minulosti, ale aj dnes prináša mnohé pozoruhodné parciálne poznatky, ktoré vznikajú i mimo vlastnej oblasti marxistickej filozofie a vedy a ktoré je táto v podstate jediná vedecká filozofia povinná si kriticky osvojiť a ďalej rozvíjať.

V polemikách, ktoré tieto stanoviská vyvolali, sa najostrejšie kritizuje myšlienka, podľa ktorej v dejinách našej filozofie hybnou silou vývinu nebol boj materializmu s idealizmom, ale boj pokrokovejšieho s reakčným — v samom idealistickom tábore. Takéto vysvetľovanie dejín slovenskej filozofie sa charakterizuje ako nevedecké, idealistické. Tvrdí sa, že hrubo skresľuje a falšuje históriu vývinu na Slovensku, že potláča a zatajuje jej materialistické tradície a vytvára tak falošné zdanie, akoby u nás nebola v minulosti materialistická filozofia. Za sporný, ba neprijateľný sa považuje aj názor, podľa ktorého aj na pôde idealizmu môžu vznikať poznatky, ktoré posúvajú vývin filozofického myslenia dopredu, a to preto, že idealizmus je už svojou podstatou metafyzický a aj dialektika, ktorú idealizmus v dejinách rozvíjal, je koniec-koncov začlenená do metafyzického systému. Pripúšťa, že síce v tom-ktorom idealistickom názore či škole možno nájsť aj racionálne myšlienky, jadro, správne postrehy, pravda, reflektované v idealisticky deformovanej forme.

V polemikách sa takto vyhranili dve protikladné stanoviská s ďalekosiahlymi metodologickými konzekvenciami. Je myšlienková, filozofická tvorba u nás skutočne taká chudobná na materialistické tradície, že jej vývin určoval v podstate boj pokrokovejších názorov s reakčnými v samom idealistickom tábore, alebo takéto tradície sú, len ich naši historikovia filozofie nevedia, resp. nechcú hľadať? Prvé stanovisko sa zdôvodňuje výsledkami konkrétneho historicko-filozofického výskumu, pramenným materiálom, druhé ukazuje na základný, marxistický princíp vysvetľovania dejín, nie je však doložený žiadnym konkrétnym výskumným materiálom z toho-ktorého obdobia našej minulosti. Vnu-

cuje sa myšlienka, či ide v jednom i v druhom prípade o primeranú *interpretáciu* tézy, ktorá je skutočne *základom* marxistického vysvetľovania dejín filozofie a teda aj dejín filozofického myslenia na Slovensku. Pokúsime sa ju osvetliť v ďalšom výklade.

2. V kontraverziách k metodologickým otázkam výskumu a objasňovania dejín slovenskej filozofie vôbec a dejín marxistickej filozofie u nás osobitne, sa ako závažný nedostatok priamo alebo nepriamo uvádza sklon absolutizovať relatívne samostatný vývoj filozofie, absolutizovať aspekt *imanentnosti* filozofického myslenia. V odpovediach na túto výčitku sa argumentuje — a celkom oprávnene — tým, že treba rozlišovať pojem imanentnosti a pojem imanentizmu, že ukázanie na špecifickosť a relatívnu imanentnosť vývinu filozofie neznamenaá zaznávanie alebo podceňovanie materiálnej podmienenosti myslenia, faktoru kultúrneho prostredia a sociálnej podmienenosti filozofie. Skutočne, prevažná časť výsledkov výskumu jednotlivých etáp vývinu filozofického myslenia na Slovensku túto požiadavku aj spĺňa a pri konkrétnych analýzach filozofických názorov, či už ide o staršie alebo i novšie obdobie, interpretuje určité ideové prúdy, postoje aj ako odraz spoločensko-historického procesu.

Napriek tomu uvádzaná výčitka má svoj osobitný podtext. Týka sa závažného metodologického postulátu marxistického vysvetľovania každej z foriem spoločenského vedomia, teda aj filozofie vôbec a marxistickej filozofie zvlášť. Zdôrazňuje požiadavku chápať dejiny filozofie a dejiny marxistickej filozofie osobitne vo vzťahu k spoločenskej praxi a skúmať teda nielen kontinuitu vývinu filozofických názorov a koncepcií, ale aj spoločenskú podmienenosť určitých filozofických postojov. Rešpektovanie a uplatňovanie tejto požiadavky v historicko-filozofickom výskume — argumentuje sa — odstráni našu starú, často neprekonanú bolesť: úzke „akademické“ poňatie filozofie, sklon chápať dejiny filozofie iba ako akúsi „čistú“, „akademickú“ či „školskú“ vednú disciplínu.

Tieto pripomienky nemali abstraktnú povahu: boli reakciou na niektoré názory vyslovené v polemikách zdôrazňujúce požiadavku, aby filozofii bolo dovolené byť samou, t. j. špecifickou duchovnou aktivitou, aby mohla byť špecifickou koncentráciou na teoretické otázky, na poznávanie podstaty skutočnosti. Boli ďalej zamerané proti takému hodnoteniu vývinu marxistickej filozofie, najmä v povojnovom období (päťdesiate roky), ktoré údajne nepredstavuje zväčša nové teoretické výboje a v ktorom namiesto riešenia fundamentálnych teoretických a metodologických otázok koncentrácie výskumu na kategoriálnu sústavu vystupovali vraj pod menom filozofie názory s afinitou k politike, k ideologickým a spoločenským otázkam.

Za plne opodstatnenú treba považovať najmä výčitku, že sa dejiny marxistickej filozofie na Slovensku skúmali neraz iba v oblasti profesionálnej filozofie a nie v náväznosti na politiku a ideológiu komunistickej strany, že ako výskumný materiál, ako pramenné zdroje ostali nepovšimnuté stranícke dokumenty (v období tzv. slovenského štátu ilegálna tlač, povstalecká tlač), v ktorých možno nájsť veľa podnetov teoretickej povahy a odpovede na závažné politicko-ideologické otázky. Táto pripomienka bola skutočne na mieste a je vážnym a aktuálnym podnetom pre našu prácu na syntetickom spracovaní dejín filozofie na Slovensku.

3. Jednou zo základných požiadaviek marxistického historicko-filozofického skúmania je analyzovať a objasňovať nielen to, ako určité filozofické ideje vznikali, ako sa vyvíjali, aké boli príčiny ich zrodu a vývinu, ale aj to, akú

úlohu hrali v rozvoji vedy, v spoločenskom vývine, v triednych zápasoch. V tomto ohľade sa otázka pokroku vôbec a najmä spoločenského pokroku a úloha filozofie v tomto pokroku stáva jedným z kľúčových metodologických aspektov skúmania dejín filozofie.

Stretávame sa s ňou aj v polemických diskusiách k teoretickým a metodologickým východiskám výskumu dejín filozofie na Slovensku. Na jednej strane sa zdôrazňuje požiadavka, aby sa pri skúmaní a hodnotení materializmu a idealizmu v dejinách, ich úlohy v spoločensko-triednych zápasoch zásadne rozlišovalo medzi tým, ako sa materializmus, ako aj idealizmus prejavovali vo svojej všeobecne historickej tendencii a akú spoločenskotriednu úlohu mali v konkrétnych historických etapách spoločenského vývinu. Pritom sa ako pokrokový charakterizuje ten ideový prejav, filozofická téza či názor, ktorý v konkrétnej historickej situácii, etape prispieva v boji pokrokových síl s reakčnými, v boji proti útlaku, vykorisťovaniu, predovšetkým v revolučných zápasoch proletariátu za zvrhnutie kapitalizmu a nastolenie nového socialistického spoločenského poriadku. Treba mať však na zreteli — argumentuje sa — že protiklad materializmu a idealizmu v dejinách neodráža v každom prípade a za každých okolností protiklad základných tried tej ktorej sociálno-ekonomickej formácie: nejedna reakčná ideológia mohla za určitých dejinných okolností dočasne zohrať pokrokovú úlohu a je preto potrebné pri hodnotení filozofických ideí rozlišovať to, čo pozitívne priniesli, čím pozitívne ovplyvnili rozvoj ľudského myslenia, rozvoj vedy a ako ovplyvnili spoločenský vývin v určitej historickej etape. Tá istá idea môže byť v rôznych konkrétnych historických podmienkach aj reakčná, aj pokroková.

Na druhej strane sa takéto a podobné riešenie kritéria pokrokovosti ideí označilo za rýdzo relativistické: ak za určitých okolností môže byť idealizmus pokrokovejší ako materializmus — tvrdí sa — potom si už nebudeme vedieť rady s ničím. Ak napr. Hegel rozpracoval dialektiku ako nikto pred ním, to nebola zásluha jeho idealistickej orientácie, ale toho, že tejto orientácii nebol verný. Inak povedané, ideu pokroku treba zásadne vždy spájať s materializmom, kým idealizmus, aj keď omyly a chyby materialistov neraz vyriešili idealisti, nutne a v každom prípade zohrával reakčnú úlohu.

Treba súhlasiť so stanoviskom, že tzv. relativistická pozícia pri objasňovaní a uplatňovaní kritéria pokroku v historicko-filozofickom výskume je nezlučiteľná s marxistickým výkladom dejín filozofie, že problematiku skôr zamotáva, ako pomáha objasňovať. Tým naliehavejšou sa ukazuje potreba skúmať *špecifické* stránky jednotlivých etáp, rozdielnosť, ale i spätosť teoretického myslenia danej etapy s politickými a ideologickými pohybmi v daných spoločenských podmienkach, závislosť filozofických ideí (ako materializmu, tak aj idealizmu) od „pomerov“ v danej spoločensko-ekonomickej formácii.

*

Pokúsili sme sa stručne načrtnúť kľúčové problémy, pertraktované v dlhoročných polemických diskusiách k metodologickým problémom výskumu dejín filozofie na Slovensku. V nasledujúcej časti chceme vysloviť vlastný názor, ktorý treba chápať tiež ako príspevok do uvedenej diskusie. Bude sa týkať troch okruhov problémov, ako sme ich naznačili na predchádzajúcich stranách.

A. Marxistické chápanie dejín filozofie, ako aj predmetu dejín filozofie ako vedy má svoju osobitosť, ktorou sa podstatne líši od buržoázných koncepcií.

Marxizmus-leninizmus vychádza z toho, že „dejiny filozofie vždy boli a sú dejiskom boja strán vo filozofii — boja materializmu a idealizmu: tento boj vyjadruje spoločenské záujmy a ideológiu rôznych tried a sociálnych skupín“. [1, s. 11] Ďalšou charakteristickou stránkou marxisticko-leninského chápania dejín filozofie je, že vznik, vývoj, pôsobenie a vzájomný boj rozmanitých filozofických smerov vysvetľuje ako *zákonitý* proces rozvoja filozofického myslenia, ako *špeciálnu* formu vývinu a nezmieriteľného boja materializmu a idealizmu. Vrcholným produktom tohto zákonitého rozvíjania filozofického poznania v súčasnosti je dialektický a historický materializmus.

Na základe toho môžeme formulovať základný všeobecný metodologický postulát marxistického vysvetľovania vývinu filozofie: *Dejinnofilozofický proces treba chápať ako proces vzniku a vývoja dvoch globálnych filozofických línií — materializmu a idealizmu, ako proces nezmieriteľného boja medzi nimi.* Tento postulát platí tak na vývin filozofie vcelku, ako aj na vývin filozofie v jednotlivých etapách, v jednotlivých etnických celkoch. Vzhľadom na to, že filozofia je osobitnou disciplínou, že má vlastný predmet a metódy bádania, vlastné prostriedky „vyjadrovania“, treba dejiny filozofie chápať ako *dejiny vzniku a formovania vlastného kategoriálneho a pojmového aparátu*, vlastných foriem logického uvažovania. Vývin týchto prostriedkov a foriem predstavuje aspekt imanentnosti, vnútornej kontinuity vývinu filozofie.

Nezmieriteľnosť, nezlučiteľnosť materializmu a idealizmu ako dvoch globálnych línií vo filozofii pramení v zásadne protikladnom riešení *základnej filozofickej otázky* — otázky vzťahu bytia a myslenia, hmoty a vedomia. V priebehu vývinu filozofie i v súčasnosti vzniká, pravda, celý rad ďalších otázok, nie vždy priamo alebo bezprostredne súvisiacich so základnou filozofickou otázkou. V každom prípade však platí, že niet filozofickej otázky, ktorá by stála úplne mimo rámca možnej odpovede na základnú filozofickú otázku, ktorá by ju niektorým svojím aspektom nezvýrazňovala, nezahŕňovala. Z toho vyplýva ďalšia závažná metodologická zásada: V konečnom dôsledku riešenie *každéj* filozofickej otázky nevyhnutne gravituje k materializmu alebo idealizmu, nadobúda buď materialistický alebo idealistický status. Tretej cesty niet a všetky pokusy „preklenúť“ spor materializmu a idealizmu, nájsť tretiu cestu vo filozofii nevyhnutne končia nezdarom.

V histórii filozofického myslenia sa stretávame aj s takými všeobecnými filozofickými koncepciami (ako napr. monizmus—pluralizmus, racionalizmus—empirizmus, scientizmus—antropologizmus), ktoré zvyrazňujú určitú protikladnosť, rozpornosť v riešení závažných filozofických otázok. Vieme, že ich riešenie bolo determinované stupňom rozvinutosti materializmu, že až materializmus vyzbrojený dialektikou mohol priniesť vyriešenie sporov, prekonanie protikladných stanovísk. Avšak protikladnosť materializmu a idealizmu má *zásadne odlišný* charakter: vyjadruje nezmieriteľnosť, nezlučiteľnosť oboch línií. Z metodologického hľadiska to znamená, že na vývin oboidvoch línií treba pozeráť ako na vývin dvoch odlišných *podstát*: vývin materializmu sa môže uskutočňovať iba na báze a v rámci základných, určujúcich východísk, vyplývajúcich z odpovede na základnú filozofickú otázku, iba v rámci kategoriálneho systému, ktorý si sám vytvára, rozvíja a naplňuje. Predstava o tom, že materializmus možno „doplňovať“, „obohacovať“ určitými prvkami idealizmu, že určité idealistické koncepcie, „raciálne zrnká“ možno integrovať do materializmu a tak usmerňovať, ovplyvňovať jeho vývin, je z tohto hľadiska neakceptovateľ-

ná. „Skutočné krajnosti — píše Marx — nemôžu byť navzájom sprostredkované práve preto, že sú to skutočné krajnosti. Ale tieto krajnosti ani žiadne sprostredkovanie nepotrebujú, pretože ich podstaty sú protikladné. Nemajú spolu nič spoločného, nechcú spolu nič mať, nedoplňujú sa navzájom.“ (2, s. 316) To vôbec neznamená, že v histórii boja idealizmu a materializmu nedochádzalo k žiadnemu vzájomnému ovplyvňovaniu. Idealizmus vedel neraz veľmi dobre využívať nedostatky predialektického materializmu, prinášal mnohé podnety pre riešenie otázok, ktorým z pozícií materializmu nebola venovaná pozornosť, alebo na danom stupni svojho vývinu materializmus nebol schopný dať adekvátnu odpoveď. V každom prípade však išlo o *podnety*: materializmus nemohol prevziať a neprevzal idealistické prístupy riešenia protirečiace jeho podstate. Aj tie „najracionálnejšie zrnká“ idealizmu (napr. Heglova dialektika) bolo potrebné obrátiť z hlavy na nohy, bolo potrebné pochopiť a pretaviť ich *materialisticky*, aby znamenali krok vpred v poznávaní najvšeobecnejších zákonitostí vývinu prírody, spoločnosti a človeka.

Keď hovoríme o boji materializmu a idealizmu ako určujúcej forme vývinu filozofie, máme na zreteli najvšeobecnejšie, *globálne* stránky historického procesu rozvoja filozofického poznania. Máme na mysli základné osi myšlienkového vývinu tvoriace bázu *polarizácie* najrozmanitejších filozofických prúdov, smerov, koncepcií a pod. Keď však skúmame *jednotlivé* etapy vývinu tak materializmu, ako aj idealizmu v období *pred* marxizmom, vidíme, že ani materializmus, ani idealizmus neexistujú v akejsi krištáľicky „čistej“ podobe, ale že ich vývin a vzájomný boj sa uskutočňujú v rámci rôznych filozofických smerov, prúdov, názorov, v ktorých sa vyjavujú tie *špecifické* zložky či aspekty, prostredníctvom ktorých sa rozvíja tak materializmus, ako aj idealizmus. Preto je základom historického filozofického výskumu *konkrétne*, špeciálny výskum jednotlivých smerov či prúdov, a to v ich špecifickej podobe a predovšetkým v ich vzťahu k materializmu a idealizmu. V tejto súvislosti T. I. Ojzerman píše: „Nie je potrebná veľká prezieravosť, aby sme v empirizme, senzualizme, antropologizme, naturalizme, racionalizme a v iných filozofických smeroch odhalili protiklad materializmu a idealizmu, t. j. empirizmus materialistický a empirizmus idealistický, antropologický materializmus a antropologický idealizmus. To dokazuje, že všetky tieto smery sú špecifickými formami materializmu alebo idealizmu.“ (3, s. 16)

Znamená to azda, že ako metodologická zásada najoptimálnejšie vyhovuje postup, pri ktorom úlohou historika filozofie je triedenie a ukladanie jednotlivých smerov, prúdov do dvoch „priehradok“? Plne sa stotožňujeme s názorom už citovaného prof. Ojzermana, ktorý píše: „Historicko-filozofický proces odráža ohromnú ideovú mnohotvárnosť a dramatické napätie. Ani jedno učenie [tým skôr prúd alebo smer] nemožno konkrétne určiť iba tým, že ho zaradíme do niektorého z hlavných smerov (materializmu a idealizmu — pozn. J. B.), rovnako ako ani jednu živú bytosť nemôžeme charakterizovať prostým určením jej príslušnosti k určitému druhu. Aristoteles ako aj Leibniz a Schopenhauer sú idealisti, avšak táto najpodstatnejšia skutočnosť ešte neukazuje na rozdiely medzi ich učeniami, ktoré sú tiež veľmi podstatné... určenie miesta filozofického učenia v rámci daného smeru alebo prúdu a vysvetlenie jeho *základného* (materialistického alebo idealistického) obsahu nemá nahradzovať konkrétny výskum jeho svojráznosti, ale odhaľovať tie špecifické formy, prostredníctvom ktorých sa rozvíja a vyjadruje.“ (3, s. 17, 18)

Z uvedeného vyplýva, že na jednotlivé filozofické smery, prúdy, školy nemožno pozerat iba ako na „vzorky“ identifikujúce pozície materializmu a idealizmu na tom-ktorom stupni vývinu filozofie. Ide o typické staticko-ilustratívne chápanie tohto vývinu, jeho zjednodušovanie, schematizáciu. Správny marxistický metodologický prístup je oveľa náročnejší: vyžaduje koncentrovanú pozornosť na jednotlivé smery či prúdy, názory a postoje, vyžaduje výskum ich zrodu, vývinu a pôsobenia, súperenia, boja ako skutočný odraz „pomero“ v danej spoločensko-historickej epoche, ako špecifický odraz konkrétnych prejavov duchovného života spoločnosti, sociálnych a triednych bojov a pod., ako proces ich *polarizácie*, v rámci ktorej sa uskutočňuje vývin filozofického myslenia v podobe boja dvoch základných línií — materializmu a idealizmu.

Načrtnuté metodologické zásady majú všeobecný charakter a týkajú sa dejinnofilozofického bádania vôbec. Teraz sa pokúsime o ich konkretizáciu, a to jednak v súvislosti s polemickými diskusiami, ktoré u nás dlhé roky prebiehali a týkali sa metodologických aspektov výskumu dejín filozofie na Slovensku, jednak v súvislosti s projektom pripravovaných syntetických dejín filozofie u nás.

Podľa nášho názoru spory okolo uvedenej otázky (č. 1) vyplynuli z toho, že v uvádzaných prístupoch sa materializmus a idealizmus interpretujú skôr v takej podobe, v akej sa rozvinuli v *celom* historicko-filozofickom vývine a takýto ich obsah sa extrapoluje na nižšie, menej rozvinuté etapy vývinu. V podobnom zmysle sa interpretuje aj *boj* materializmu a idealizmu. Takáto extrapolácia nutne vedie k zjednodušovaniu a schematizácii dejinnofilozofického vývinu. Vieme však, že stupeň rozvinutosti týchto dvoch základných línií vo filozofii sa nevyhnutne musel odraziť aj v úrovni ich boja, že historická nerozvinutosť materializmu a idealizmu sa nevyhnutne odrazila aj v nerozvinutosti boja medzi nimi. Práve tieto okolnosti robia historicko-filozofický výskum zložitým a náročným.

V skutočnosti bolo tak — a na tom sú postavené aj naše uvedené metodologické východiská — že boj materializmu s idealizmom v minulosti nemal vždy *konkrétnu* podobu boja dvoch jednoznačne vyhranených protikladov, aj keď odpoveď na základnú filozofickú otázku vždy bola ostrou deliacou čiarou medzi nimi, aj keď z *podstaty* protikladov vyplývala ich nezmieriteľnosť. Boj materializmu a idealizmu prebiehal na pôde boja rozmanitých viacej alebo menej protikladných filozofických smerov, globálnejších koncepcií odrážajúcich v špecifickej podobe úroveň rozvoja vedy, spoločenskotriednych zápasov, rozvoj výrobných síl a výrobných vzťahov, celkový duchovný život spoločnosti na danej etape jej vývinu. Úlohou historika filozofie je identifikovať takéto smery, náhľady, koncepcie, skúmať ich ontologické, gnozeologické a logické východiská, skúmať úlohu, akú zohrali v boji o spoločenský pokrok, o pokrok vo vedeckom poznaní, skúmať proces ich *polarizácie* vo vzťahu materializmu a idealizmu na danom stupni ich vývinu, ako aj v ich historicky rozvinutej podobe. Ide totiž o zachytenie celej dynamiky vývinového procesu, protirečivosti procesu formovania filozofického myslenia, zložitosti tohto vývinu, najmä ak máme na zreteli, že vývin materializmu je viazaný na rozvoj vedeckého poznávania skutočností, na celkový spoločenský a kultúrny progres ľudstva.

Ilustrujme toto naše stanovisko aspoň dvoma príkladmi z histórie filozofického myslenia na Slovensku. Na *trnavskej univerzite* skoro poldruha storočia pulzoval čulý filozofický ruch (1635—1777). Pôsobili tu desiatky učiteľov

— teológov, filozofov, dobre oboznámených s európskou filozofickou a vedeckou tvorbou, s ideovými bojmi, ktoré prinášali nové objavy vo vede, nové filozofické koncepcie a smery, reformačné hnutia a antifeudálne nálady. Hoci boli viazaní jezuitským školským poriadkom — Ratio studiorum — ktorý vyžadoval výučbu filozofie podľa Aristotela, v niejednom prípade sa stretávame s ideovými kontraverziami odporúčiacimi duchu scholastiky a ortodoxnej teológie. Dokladom toho sú práce M. Szentiványiho, F. Keriho, A. Revického, A. Jaslinského a predovšetkým Jána Babtistu Horvátha, ktorý bol vysliteľský najpozoruhodnejšou osobnosťou trnavskej univerzity. Venované sú nielen čisto filozofickej problematike, ale — a to v značnom rozsahu — aj otázkam z oblasti prírodných vied.

Najpozoruhodnejšie a pre nás najvýznamnejšie je to, že práce sú písané, pokiaľ ide o obsah, v kontexte s európskou filozofickou kultúrou, že zachycujú a reprodujú ťažiskové momenty ideového prúdenia danej doby, bojov progresívnych názorov s reakčným a že nám tak umožňujú sledovať aj proces polarizácie rôznych filozofických postojov vo vzťahu k materializmu a idealizmu. Sledovať tento proces však možno len v rámci vyvíjajúcich sa foriem a diferenciálnych trendov v takých smeroch, aké v tej dobe predstavoval racionalizmus a empirizmus, dokonca i neoscholastika a v rámci takých významných kontraverzií, aké prinášal súboj medzi stúpecami a odporcami heliocentrizmu, spor o descartovské a newtonovské chápanie mechaniky prírodného diania a takých prienikov do oficiálnej náboženskej filozofie, aké prinášali koncepcie deizmu, dualizmu a pod.

Od historika filozofie to predovšetkým vyžaduje, aby sa dôverne oboznámil s materiálom, aby dôverne poznal hlavné filozofické smery v ich dobovej, ale i v celkovej vývinovej podobe, rozpoznal a identifikoval pokiaľ možno všetky konkrétne, špecifické podoby a znaky polarizácie názorov v danom smere a tak zachytil samé *jadro* vývinového procesu filozofie — boj materializmu s idealizmom, dialektiky s metafyzikou.

Prístup k historicko-filozofickému skúmaniu, ako sme ho stručne naznačili, možno ilustrovať aj na rozbere názorov predstaviteľov *Učenej spoločnosti mahoňtskej*. Filozofické úvahy predstaviteľov tejto spoločnosti (J. Feješ, J. Laurentzy, M. Steigel a G. Šulek) oscilujú okolo troch základných ideových postulátov európsky osvietenскеj filozofie — postulátu racionality, gnozeologického kriticismu a humanity. Ich všestranná analýza je východiskovým bodom hlbšieho pochopenia ideového prúdenia, diferenciácie a polarizácie filozofického myslenia u nás v období osvietenstva a tým — aj keď neraz v sprostredkovanej alebo v nevýraznej podobe — vývinu materializmu a idealizmu, ich boja v našich podmienkach.¹

Idea racionality je spojovacím článkom všetkých progresívnych tendencií v novovekej predmarxistickej filozofii. Z čisto filozofického hľadiska znamená povýšenie rozumu na jediný, sám osebe postačujúci prostriedok poznávania sveta. Stala sa oporou v boji proti stredovekému spôsobu uvažovania, proti každej forme iracionalizmu, fideizmu a mystiky. Je filozofickým jadrom veľ-

¹ O analýzu, z ktorej vyberám niektoré myšlienky, sa autor pokúsil v štúdiu uverejnenej v časopise *Filozofia* 1980, č. 3.

kých myšlienkových systémov od Descarta až po Hegla, teoreticko-metodologickou osnovou novovekej vedy. V náboženskej filozofii dostala podobu deizmu, v politických koncepciách zase podobu absolútnej monarchie a Machiavelliho vzoru vládniteľa. Jej vývin a progresívny charakter sa zastavujú na predstavách o absolútnom rozume, o najlepšom a najdokonalejšom svete, o konečnom, dokonalom dobre, pravde, spravodlivosti, kráse. Tým sa však súčasne dostáva do rozporu s historickým hľadiskom, odtrháva sa, povedané slovami K. Marxa, „od živého ducha, živej prírody“.

U našich osvietenecov, teda aj u predstaviteľov Učenej spoločnosti malohontskej sa idea racionality pretavila do hesiel boja za vedeckú pravdu, proti poverám, predsudkom, autoritárstvu, stala sa osnovou ich osvetovej, vzdelávacej činnosti, ich pokusov o teoretické bádanie.

S jej autentickou filozofickou podobou sa stretávame v dvoch malých, ale zato veľmi zaujímavých a pre vývoj filozofického myslenia u nás na prelome 18. a 19. stor. mimoriadne závažných úvahách: v *Rozprave o modlárstve vo filozofii* od Jána Laurentzyho a v úvahe *O svete najlepšom a nie najlepšom* od Jána Feješša. Laurentzy presne vystihol úskalia osvietenského racionalizmu a cestu k ich prekonaniu videl v plnom súlade s teoreticko-metodologickými tendenciami moderného vedeckého myslenia. Osobitnú pozornosť si zaslúžia Feješšove názory, v ktorých v rozpore s tradičnými ideami osvietenského racionalizmu rozvíja svoje vývinové a historické hľadisko.

V súvislosti s filozofiou Immanuela Kanta hovoríme o kritickej modifikácii osvietenského racionalizmu. Pôdou tejto modifikácie bola teória poznania a označuje sa ako tzv. kopernikovský obrat v novovekom myslení. Jej podstatou je kritický postoj jednak k naivnorealistickým gnozeologickým hľadiskám scholastickej filozofie, jednak hľadanie kompromisu medzi racionalizmom a empirizmom. Boj nových ideí sa odrážal aj vo filozofickej tvorbe na Slovensku koncom 18. a začiatkom 19. storočia. Kým na trnavskej univerzite (Horváth) prevládali snahy vyrovnáť sa s Kantovým učením v intenciách scholastiky, naši osvietenci, a to aj z Učenej spoločnosti malohontskej, najmä Michal Steigel a Gašpar Šulek, akceptovali progresívne tendencie Kantovho gnozeologického kriticismu, ba v istých náznakoch mu dávali radikálnejšiu podobu. Prejavilo sa to najmä tam, kde obsah a formu poznania vysvetľovali v závislosti od zmyslovej aktivity poznávajúceho subjektu, kde rozum nepokladali za akúsi apriórnu mohutnosť kreujúcu realitu, ale za nástroj umožňujúci triediť, spracúvať a syntetizovať materiál našej zmyslovej skúsenosti. Bol to pozoruhodný odklon od kantovského apriorizmu, od jeho koncepcie akýchsi dvoch svetov, sveta osebe, ktorý je absolútne neprípustný poznaniu, a sveta našej vedomej skúsenosti, organizovaného a sprístupňovaného poznaniu len pomocou apriórnych foriem rozumu — kategórií. Charakteristickým znakom našich osvietenecov je presvedčenie, že svet mimo nás existuje objektívne, že ho možno prostredníctvom skúsenosti a rozumu objektívne poznať. Súčasne, a to je azda najdôležitejšie a najprogresívnejšie v ich názoroch, hoci sú vyslovené iba náznakovite, pripisovali subjektívnemu činiteľovi v procese poznania aktívnu úlohu, úlohu syntézy empirického materiálu prostriedkami rozumu, ktoré Steigel nazval všeobecnými predikátmi na rozdiel od Kantových kategórií.

S ideou humanity sa u našich malohontských osvietenecov stretávame priamo alebo nepriamo v ich sociálnopolitických, predovšetkým však etických názoroch. V ich etike je jasne naznačený prechod od heteronómnej, teologickej

morálky k morálke autonómnej, laickej. Morálny zákon a morálne povinnosti vyplývajú z ľudskej prirodzenosti a sú súčasťou najvyššieho prirodzeného zákona.

Bolo by teda nepochopiteľným činom prehliadnuť sám základ, podstatu filozofických postojov našich osvietenecov, postojov, ktoré nepochybne odrážajú, resp. v špecifickej podobe zvyrazňujú boj dvoch formujúcich sa základných línii vo filozofii.

B. Ďalšia diskutovaná otázka, ku ktorej chceme zaujať stanovisko, sa v podstate týka samej povahy filozofie ako osobitnej vednej disciplíny, vývinu filozofie ako relatívne samostatného, imanentného procesu. Treba jednoznačne povedať, že absolutizácia relatívne samostatného vývoja filozofie, absolutizácia relatívne imanentnej povahy tohto vývinu je nezlučiteľná s marxistickým výkladom. Filozofia je jednou z foriem spoločenského vedomia a sama je nevyhnutne odrazom spoločensko-historického procesu. Napr. proces formovania buržoáznej filozofie nemožno chápať iba ako imanentný vývin filozofických koncepcií, pojmov, kategórií, ale predovšetkým ako odraz formovania kapitalistickej spoločensko-ekonomickej formácie, zápas buržoázie ako triedy s feudálnym poriadkom, s jeho nadstavbou, s celým jeho hodnotovým systémom, a rovnako vznik a rozvoj marxistickej filozofie je neoddeliteľný od vzniku a rozvoja revolučnej robotníckej triedy, od triednych zápasov za víťazstvo socializmu nad kapitalizmom.

Ak sa stotožňujeme s názorom, že filozofia musí byť „sama sebou“, že je skutočne špecifickou duchovnou aktivitou, máme na mysli predovšetkým to, že filozofia je samostatnou vednou disciplínou, že preto má osobitný predmet a metódy bádania, vlastnú kategoriálnu a pojmovú výbavu. Kontinuita vývinového procesu filozofie, jeho relatívne samostatný, imanentný charakter spočíva vo vývine kategoriálnych, pojmových prostriedkov, pomocou ktorých filozofia realizuje svoju špecifickosť v procese poznávania skutočností. „Ak je zameranie filozofie koniec-koncov podmienené ekonomickým životom spoločnosti, potom obsah filozofických ideí a najmä logické kategórie a formy, z ktorých sa filozofické myslenie rozvíja, nevyplývajú bezprostredne z ekonomiky, ale sú do značnej miery späté s ideologickým bojom svojej doby, s vývojom nepriamych foriem spoločenského vedomia (umenie, náboženstvo a i.), s vedou, s tým myšlienkovým materiálom, ktorý filozofom zanechali ich predchodcovia. Predovšetkým v tom sa prejavuje relatívna samostatnosť filozofie.“ (3, s. 18, 19)

Takéto chápanie filozofie má osobitný význam v konfrontácii s pokusmi pokladať filozofické problémy iba za špecifický prípad ekonomických, sociálnopolitických, resp. sociologických problémov, a tým viac s pokusmi nahrádzať filozofické pojmy, kategórie, metódy bádania pojmi a metódami uvedených disciplín. Z dejín je známa Plechanovova kritika vulgárno materialistických názorov Bogdanova a Šuljalikova, ktorí všetky prejavy duchovného života považovali za bezprostredný produkt materiálnej výroby, techniky a pre ktorých tá-ktorá filozofická myšlienka nebola ničím iným ako bezprostredným výrazom triednych záujmov.

S porušovaním metodologickej zásady, ktorá vyplýva z tézy o relatívnej samostatnosti vývinu filozofického myslenia, sa môžeme stretnúť aj v niektorých prácach našich autorov. Najmarkantnejšie sa prejavuje tam, kde sa pri vysvetľovaní tej ktorej etapy, smeru, osobnosti postupuje podľa schémy: pozornosť je koncentrovaná na spoločensko-ekonomické pomery danej etapy a na

rozsiahly rozbor týchto pomerov. A vlastný rozbor filozofických ideí, názorov, neúmerný, pokiaľ ide o rozsah i obsah rozboru pomerov, má skôr ilustratívny charakter, akoby bezprostredne vyplýval zo sociálno-ekonomických analýz, akoby mal slúžiť len na ich spríkladňovanie. Nikto nepochybuje o zásadnom význame pochopenia pomerov, o ich určujúcej funkcii v nadstavbovej sfére. V žiadnom prípade však nemôže nahradzovať skutočne seriózne, vyčerpávajúci *filozofický* rozbor ideí, pojmov, názorov.

Pred niekoľkými rokmi bol u nás vyslovený závažný názor, ktorý sa bezprostredne týka našej problematiky. Ide o stanovisko k vývinu filozofického myslenia u nás po r. 1940, resp. 1948. Pre jeho závažnosť uvedieme pôvodný text. Podľa neho sa u nás v tomto období „*stretávajú*“ *dve koncepcie* (nie vždy dosť vyhranené):

1. „*Koncepcia filozofie (i vedy) úzko spätá so základnými spoločenskými a politickými socialistickými zmenami, rozvoj jej problémov a kategórií z tohto aspektu a často i za cenu omylov (obdobie dogmatizmu a „vulgariзаторstva“)* a jej zotrúvanie na pozíciách marxizmu-leninizmu.

2. *Koncepcia imanentnej, „svojbytovej“ línie rozvoja filozofie, ktorá nesporene prispela k spresneniu niektorých marxistických kategórií, materiálove, faktami obohatila naše myslenie (výskumy v dejinách filozofie, v logike, metodológii vied i v sociológii). Na druhej strane nevedela táto filozofia dostatočne čeliť „únikovým“ tendenciám (zanedbávanie princípu stránickosti, triednosti filozofie) a pri interpretovaní nemarxistických ideových smerov sa priblížila — i nechtiac — až k hraniciam revizionizmu a reformizmu.“* (4, s. 124)

Podľa autora v prácach, ktoré vznikli — ako píše — „v období politického a spoločenského „odmäku“... *u celku prevládala táto druhá koncepcia* a dosť jednostranne sa odzrkadľovala najmä v tvorbe, pohybujúcej sa na rovine „retrospektívnej“ alebo abstraktnej, imanentnej, samoúčelovej“. (4, s. 124—125)

Domnievame sa, že všetky výskumy, ktoré sa budú týkať tohto, pre vývin marxistickej filozofie u nás takého dôležitého obdobia, musia dôkladne zvážiť uvedené stanovisko. Zatiaľ je u nás takýchto prác málo a skôr „sondujú“ výskumný terén ako ho dôkladne zhodnocujú. Už teraz však možno plne súhlasiť s názorom, že sledovať iba profesionálnu tvorbu v slovenskej filozofii z tohto obdobia pre syntetické spracovanie nestačí. Historikovi filozofie nesmie uniknúť rozsiahla teoretická tvorba, rozборы závažných politicko-ideologických otázok, ktoré prinášala stranícka tlač, rôzne študijné materiály a vôbec bohatá publikačná tvorba v teoretických časopisoch strany. Plne možno ďalej súhlasiť aj s tým, že jednou zo základných príčin nedostatkov prác z tohto obdobia bolo nedostatočné uplatňovanie princípu triednosti, stránickosti filozofie. Zvláštnu pozornosť si zaslúži výskum genézy a formovania revizionistických a oportunistických tendencií a názorov, ich ideových zdrojov a väzieb s buržoáznou filozofiou.

Napriek tomu sa domnievame, že téza „dvoch koncepcií“ rozvoja filozofie u nás v povojnových rokoch si vyžaduje spresnenie a objasnenie niektorých jej aspektov. Už aj preto, že z nej nepriamo vyplýva existencia ako by dvoch línií v rozvoji našej filozofie v danom období: jedna, ktorú predstavuje profesionálna filozofia, druhá, pre ktorú ťažko nájsť adekvátne pomenovanie, ktorá ale bola úzko spätá so základnými spoločenskými a politickými problémami výstavby socializmu. Ak však máme na zreteli *filozofické* aspekty problematiky späté so socialistickou výstavbou, neboli to azda „profesionálni“ odborníci

(učitelia na vysokých školách, strážníci, vedeckí pracovníci a pod.), ktorí sa podieľali na jej riešení? Alebo si azda jej riešenie nevyžaduje profesionálnu úroveň? Žiadalo by sa vari objasniť, prečo práve filozofi, ktorých práca bola úzko spätá s aktuálnou spoločenskou problematikou, boli poplatní dogmatizmu a „vulgarizátorstvu“, ale pritom zotrúvali na pozíciách marxizmu-leninizmu, keď vieme, že práve otázky „úzko späté so základnými spoločenskými a politickými socialistickými zmenami“ boli v krízovom období pre viacerých, „zafatžovacou“ skúškou, začiatkom ich cesty na pozície revizionizmu?

Podľa uvádzaného delenia filozofi podieľajúci sa na výskume kategórií marxistickej dialektiky, výskume dejín filozofie, logiky, metodológie vied, ba i sociológie sú zaraďovaní do imanentnej svojbytnej línie rozvoja filozofie. Je možné, že práve na týchto úsekoch výskumu sa najviac zanedbával princíp straníckosti, triednosti filozofie. Nevychádza však aj tento výskum „z cieľov a potrieb socialistickej spoločnosti“, nezapadá „do kontextu socialistického vývoja“? (4, s. 128)

Podľa nášho názoru sa marxistickí historici filozofie (najmä budúcich generácií, ktorým budú vzdialené subjektívne, osobné momenty dobových spórov) musia pri skúmaní a hodnotení pramenného materiálu pridržať iba zásady: ako ktorý autor zachováva zásadnú, principiálnu marxisticko-leninskú orientáciu, ako na jej základe posúva rozvoj marxistického filozofického myslenia, aký je jeho tvorivý prínos do pokladnice marxizmu-leninizmu a tým aj do rozvoja socialistickej spoločnosti.

C. Úlohou historika filozofie nie je len analyzovať a objasňovať zrod, vývin, hodnotu určitých filozofických ideí, ale tiež skúmať, *akú úlohu mali v boji o spoločenský a vedecký pokrok*. Správna marxistická pozícia pri skúmaní tohto aspektu historicko-filozofického procesu má kľúčový metodologický význam. V marxistických teoretických úvahách na túto tému sa v poslednom období vykríšľovalo pomerne ucelené stanovisko: bude nám východiskom aj pri vysvetľovaní nášho postoja.

Na vývin filozofie v jeho celku sa treba pozeráť ako na globálny historický proces zrodu a formovania filozofických názorov, predovšetkým formovania, vývinu a boja dvoch základných línii vo filozofii — materializmu a idealizmu, ako aj zrodu, vývinu a boja dialektiky s metafyzikou. Akú úlohu v tomto globálnom historicko-filozofickom procese mali a majú materializmus a idealizmus z hľadiska ideí pokroku? (Pritom máme na mysli celkový pokrok — spoločenský, vedecký, duchovný a pod.) Odpoveď z pozície marxizmu-leninizmu je jednoznačná: materializmus svojimi základnými východiskami a ich ďalším rozvíjaním vždy stimuloval pokrok, mal pokrovovú úlohu na všetkých úsekoch rozvoja poznania. Rozvoj materializmu ako všeobecnej filozofickej doktríny je ekvivalentný celkovému progresívnemu rozvoju ľudstva. Najevidentnejšie to je azda na úseku rozvoja vedy, kde materializmus *vždy* bol, je a bude jediným ideovým stimulom vedeckého pokroku. Tak tomu je, pravda v zložitejšej podobe, aj na ostatných úsekoch ľudských aktivít. Naproti tomu idealizmus ako všeobecná filozofická doktrína už svojimi východiskami i ich ďalším rozvíjaním bol vcelku brzdou pokroku a možno súhlasiť s názorom prof. Ojzermana, že aj vo svojich najrozvinutejších podobách v podstate opakoval a opakuje staré omyly.

Avšak úlohou historika filozofie nie je len poznať vývin filozofie v jeho celku, ale aj v jeho jednotlivých etapách. Znamená to skúmať tak materializ-

mus, ako aj idealizmus v kontexte s reálnymi spoločenskými, ekonomickými a kultúrnymi pomermi danej etapy, objasniť, akú spoločenskotriednu úlohu mali v *danom kontexte*. Analýza danej konkrétnej situácie vyžaduje brať na zreteľ celý rad činiteľov: predovšetkým stupeň rozvinutosti antagonizmu materializmu a idealizmu, rozvinutosť samého materializmu, celkovú úroveň širokých mäs, objektivne a subjektívne podmienky pre revolučné pohyby, zápasy atď. To všetko spôsobuje, že boj medzi idealizmom a materializmom neodráža vždy v „čistej“ podobe protiklad základných tried antagonistickej spoločnosti — aj keď *celkove* platí, že materializmus aj v jeho nižších fázach vývoja (preddialektický materializmus) bol spravidla ideovou zbraňou progresívnych spoločenských síl. Zložitost tohto vzťahu opisuje T. I. Kopnin takto: „Idealistický systém môže v porovnaní s existujúcim materializmom byť krokom vpred vo vývoji filozofického poznania a hrať reakčnú úlohu v ideovom živote spoločnosti a naopak nemusí mať žiaden význam pre vývoj filozofického myslenia a progresívne pôsobí na spoločenský život zeme.“ [5, s. 111] T. I. Ojerman uvádza: „Filozofická ideológia buržoázie, ktorá útočila na feudalizmus, bola revolučná aj vtedy, keď mala idealistický alebo dokonca náboženský charakter. Materialistická filozofia buržoázie, ktorá sa dostala k moci, bola naopak konzervatívna. Taký bol napríklad vulgárny materializmus v Nemecku v 19. stor. Ostatne, v iných menej vyspelých kapitalistických krajinách mala táto forma materializmu pokrokovú úlohu.“ [3, s. 245] Na inom mieste ten istý autor píše: „Duchovným otcom Jakobínov bol J. J. Rousseau. Prečo tento idealista vytyčuje omnoho radikálnejší sociálny program ako materialista Holbach, Helvetius, Diderot? Rousseau bol ideológ maloburžoáznej, predovšetkým roľníckej masy, ktorá pochopiteľne nebola ateistická. Ateizmus v období Francúzskej revolúcie bol tajnou filozofiou aristokracie a časti buržoázie, ktorá sa svojím postavením aristokracii priblížila a v strede ktorej nachádzame aj generálneho nájomcu Helvetia... Idealista Rousseau nachádzal také drvivé argumenty proti feudalizmu, aké ateista Holbach nemal.“ [3, s. 243, 244] Z uvedeného vyvodzuje prof. Ojerman nasledujúci záver: „To všetko svedčí iba o tom, že na sociálne politické koncepcie filozofov nemožno pozeráť ako na logické závery z ich učenia o svete a poznaní.“ [3, s. 329]

Z tézy o všeobecne pokrokovom charaktere a úlohe materializmu v jeho *globálnom* vývinovom procese teda bezprostredne nevyplýva, že bol za každých okolností filozofiou progresívnych spoločenských síl a idealizmus zase filozofiou reakčných síl, že boj materializmu a idealizmu vždy odrážal protiklad základných tried antagonistickej spoločnosti, že z materialistického učenia o svete a poznaní bezprostredne vždy priamo vyplývajú progresívne spoločenské a politické koncepcie. Až dialektický a historický materializmus ako najvyššia a kvalitatívne nová forma vývinu materializmu svojím revolučným učením o svetovom historickom poslaní proletariátu sa stáva filozofiou, ktorá „nachádza v proletariáte svoju *materiálnu* zbraň... a proletariát vo filozofii svoju *duchovnú* zbraň“. [2, s. 414]

Toto konštatovanie má zásadný metodologický význam aj pre výskum filozofického myslenia u nás. Podmienky, za akých sa utvárali naše národné dejiny, naša kultúra, národné povedomie, za akých sa uskutočňoval boj za národné oslobodenie, v akých prebiehali sociálne a triedne zápasy až po víťazstvo robotníckej triedy, sa špecifickým spôsobom museli odraziť aj vo vývine filozofického myslenia u nás, v boji materializmu a idealizmu, v jed-

notlivých etapách tohto vývinu. Zachytiť tento vývin a boj v nezjednodušenej podobe ako zložitý a zákonitý proces, ktorého výsledkom je vznik a rozvoj marxisticko-leninskej filozofie u nás, je úloha, ktorá nás čaká pri syntetickom spracovaní dejín filozofie na Slovensku.

*

V závere nášho príspevku chceme oboznámiť našu filozofickú verejnosť s projektom syntetických dejín filozofického myslenia na Slovensku, vypracovanom v oddelení dejín filozofie Ústavu filozofie a sociológie SAV.

Celé dielo je rozvrhnuté do dvoch častí. Prvá časť zahŕňa vývin filozofie u nás od jeho počiatkov až do konca minulého storočia, druhá od počiatkov prenikania marxistickej filozofie u nás až do súčasnosti.

A. Periodizačná schéma prvého zväzku

Úvod

Problematica filozofickej tradície na Slovensku, miesta filozofie v duchovnej, kultúrnej a vedeckej tvorbe u nás. Teoreticko-metodologické prístupy ku skúmaniu dejín filozofie na Slovensku, spätosť myšlienkového vývoja u nás s vývojom v Čechách i u iných susedných národov.

I.

Filozofické myslenie na Slovensku v období stredoveku

1. Celková charakteristika feudalizmu a jeho vývinových etáp na Slovensku, jeho odraz v duchovnej tvorbe, v ideovom myslení, boji a pod. Podtext ľudovej duchovnej tvorby (povesti, porekadlá, ľudová slovesnosť vôbec), vyjadrujúci utváranie svetonázorových postojov, ktoré vyjadrovali túžby nášho ľudu po slobode, spravodlivosti, lepšom živote, ale i odpor a nenávisť k útlaku, ponižovaniu a vykorisťovaniu.

2. Ideové aspekty ranofeudálnej kultúry Veľkej Moravy, cyrilometodejskej kresťanskej tradície, formovanie teologicko-filozofického myslenia u nás.

3. Latinská scholastická vzdelanosť a jej prejavy v ideovej tvorbe na Slovensku. Raná scholastika v kláštorných a kapitúlskych školách v X.—XIV. stor. (Zobor, Beňadik, Skalka, Bardejov, Spišská kapitula, Lučenec-Opatová). Kontakty so zahraničnými univerzitami a ich vplyv na filozofickú vzdelanosť Slovákov v XIV.—XVI. stor. (Praha, Viedeň, Krakov, Bologna, Padova).

II.

Filozofia na Slovensku v období renesancie, reformácie a osvietenstva

1. Sociálno-ekonomické pohyby v Európe a ich odraz v duchovnej tvorbe, vzdelanosti, formovaní filozofického myslenia. Dosah prehlbujúcich sa kontaktov s európskou vzdelanosťou, kultúrou. Nástup a rozvoj meštianstva. Odozvy sociálno-triednych zápasov v slovenských pomeroch.

2. Počiatky humanisticko-renesančnej vzdelanosti na Slovensku, jej význam pre „zosvetšťovanie“, laicizáciu filozofie. Duchovný život a ideová tvorba

na Akademii Istropolitana. J. Sambucký, M. Rakovský, J. Jesenius, V. Benedikti z Nedožier.

3. Reformačné hnutie na Slovensku, podmienky a okolnosti jeho šírenia. Reformačné školstvo ako prostriedok šírenia reformačnej ideológie a filozofie.

- a) Školská reformačná filozofia. Protestantská scholastika a jej predstavitelia (M. Roháč, M. Javorník, R. Láni, D. Hodík, E. Láni, M. Rakšáni, Z. Kalinka, M. Hanzel a i.).
- b) Filozofia na Prešovskej škole. Radikalizácia reformačného myslenia. Stúpenci baconizmu a atomizmu, prvé pokusy o prirodzený výklad prírodných javov, polarizácia k materializmu (J. Bayer, I. Caban, E. Ladiver).
- c) Národná a historicko-jazykovedná problematika v prácach našich reformačných vzdelancov (D. Krman, P. Jakobei, P. Doležal, M. Bel).

4. Filozofia v období protireformácie. Ideové zdroje a ciele protireformačného hnutia, reorganizácia katolíckeho školstva. Renesancia scholastiky na trnavskej a košickej univerzite, odozvy novej prírodovedy.

- a) Staršia generácia protireformačných scholastikov (M. Szentiványi, Juraj a Ján Rajčáni, Fr. Bošáni, K. Akai a i.).
- b) Filozofia na trnavskej univerzite. Prírodovedná problematika v prácach profesorov trnavskej univerzity (T. Kéri, A. Jaslinský, A. Revický, J. B. Horváth).

5. Slovenská osvietenská filozofia. Osvietenstvo ako špecifická ideová forma vývinu a boja dvoch základných línii vo filozofii, ako odraz počiatkov nových sociálno-politických pohybov. Laicizácia filozofie, osvetárstvo a ľudovú výchovu, boj proti poverám a predsudkom, úsilie o aplikáciu vedeckých poznatkov, prenikanie racionalizmu a empirizmu, deizmu a voľnomyšlienkarstva. Retardované momenty a protirečenia v osvietenskom myslení. Vznik a pôsobenie učených spoločností na Slovensku.

- a) „Ľudoví osvietenci (O. Plachý, J. Hrdlička, A. Doležal, P. Michalko, M. Institoris-Mošovský, S. Tešedík a ďalší).
- b) „Školskí“ osvietenci (J. a Ž. Karlovský, J. Severín, J. Rozgonyi, S. Ambrózy, Št. Fábry a ďalší).
- c) Osvietenci učených spoločností (J. Feješ, M. Holko st. a ml., J. Laurentzy, M. Steigel, G. Šulek a ďalší).

III.

Filozofia na Slovensku v období národnooslobodzovacieho zápasu Slovákov

Filozofia v období prechodu od feudalizmu ku kapitalizmu. Rozvoj kapitalizmu, buržoáznodemokratické revolúcie a formovanie novodobých európskych národov. Zložitosť tohto procesu v mnohonárodnom Rakúsko-Uhorsku a jeho dôsledky pre vývin slovenského novodobého národa. Európske filozofické vplyvy a formovanie filozofických koncepcií slovenského národného obrodzenia.

1. Osvietenské dedičstvo idey národa, vlasti a dejinnosti Slovákov. Básnické vyjadrenie týchto ideí (J. Hollý). Vedecké a kultúrno-historické diela. (A. Bernolák, J. Bajza, J. Fándly, B. Tablic, J. Palkovič).

2. Vznik národnoobrodeneckej filozofie dejín a slovenskej myšlienky.

- a) Počiatky filozofickej reflexie národa, ideí, slobody a humanity v dejinách. Vplyv Herdera, Kanta, Friesa. (J. Kollár, P. J. Šafárik)
- b) Špecifická estetická a etická problematika (K. Kuzmány, M. Greguš, A. Vandrák).

3. Filozofia štúrovcov. Slovenské heglovstvo, filozofia národa, dejín jazyka.
- a) Romanticko-mesianistická a utopisticko-socialistická vízia svetových dejín. Konzervatívne a revolučné momenty tejto pozície (M. M. Hodža, S. B. Hroboň, P. Kellner-Hostinský, J. Král).
- b) Kriticko-realistickejšie postoje v národnom obrodení (J. Záborský, Š. M. Daxner, J. Palárik a ďalší).
- c) Rozklad heglovstva a pokus o jeho reštauráciu v matičných rokoch (S. Ormis, P. Hečko). Nová škola a ideová „solitéri“ (D. Lauček, K. Banšell).

B. Periodizačná schéma druhého zväzku

Filozofia na Slovensku v XX. storočí

Úvod

Stručný náčrt hlavných sociálno-ekonomických, ideovo-politických a kultúrnych trendov. VOSR a jej vplyv na sociálno-triedne zápasy, na polarizáciu filozofických smerov u nás, zrodenie marxisticko-leninského filozofického frontu a jeho vplyv na formovanie duchovného života u nás v období I. ČSR a v období vojny. Februárové víťazstvo pracujúceho ľudu — dosah tejto historickej udalosti na rozvoj marxisticko-leninskej filozofie u nás.

I.

Ideová polarizácia na Slovensku na prelome storočia

- a) Hlasizmus. Filozofické východiská hlasizmu: pozitivisticko-liberalistický a buržoáznodemokratický reformizmus. Hlasistická koncepcia „národného obrodzenia“ a „mravného obrodzenia“. Vplyv T. G. Masaryka, J. S. Milla a A. Comta. (V. Šrobár, F. Blaho, A. Štefánek, M. Hodža, F. Votruba, B. Pavlů, J. Smetanay, M. Markovič, F. Hondek, I. Hálek).
- b) Súbežné ideové prúdy a osobnosti: Slovenskí tolstojovci (J. Makovický, J. Kvačala, J. Lajčiak).
- c) Slovenská veda na pôde Slovenskej muzeálnej spoločnosti (J. Škultéty, F. Sasínek, J. Botto, A. Kmeť, J. A. Wagner a i.).

II.

Pozitivismus a realizmus na Slovensku

- a) Česká buržoázna filozofia na pôde Univerzity Komenského a jej slovenskí stúpenci a propagátori (J. Tvrďý, J. Král, B. Tomsa, Mukařovský, S. Novák, A. Štefánek, S. Štúr, J. Koreň).
- b) Masarykizmus a pozitivistický objektivismus v sociológii (A. Štefánek, Št. Janšák, P. Gula).
- c) Pozitivismus a metodologický eklekticismus — jeho vplyv na orientáciu slovenskej vedy v medzivojnovom období.
- d) Novopozitivismus a štrukturalizmus. Logicko-pozitivistické tendencie v slovenskom filozofickom myslení. Pokusy o kriticko-realistickú modifikáciu pozitivistického scientizmu. (I. Hrušovský, St. Feber, V. Illenčík, F. Zavarský).

III.

Nábožensko-iracionalistické prúdy na Slovensku

- a) Protestantská filozofia a jej vývinové trendy. (Š. Osuský, P. Bujňák).
- b) Katolícka filozofia a jej varianty. Novotomizmus, blondelizmus. Katolicizmus a klérofašistická ideológia (P. Hatala, C. Dudáš, J. Bubán, Hlbina, Bor, M. Chladný-Hanuš, Š. Polakovič). Špekulatívno-teologická mystifikácia vedy [Spesz].
- c) Intuitívny realizmus. N. O. Losskij na Slovensku, J. Dieška a jeho polemika s kritickým realizmom.

IV.

Marxisticko-leninská filozofia a jej vývinové etapy

- a) Počiatky marxizmu na Slovensku. Ideológia formujúceho sa sociálnodemokratického hnutia. (Slovenské robotnícke noviny, Nová doba, E. Lehotský a i.). Prenikanie marxizmu (E. Borek). Vznik Komunistickej strany Československa (1921), V. zjazd KSČ (1929) — vplyv na formovanie marxisticko-leninského filozofického frontu.
- b) Ideológia a filozofia DAV-istov. Slovenská inteligencia v komunistickom hnutí (V. Clementis, A. Sirácky, D. Okáli, L. Novomeský, L. Szántó, E. Urx, Šípisti, R-10).
- c) Ideologická príprava socialistickej revolúcie, boj proti fašizmu, SNP.
- d) Rozvoj marxisticko-leninskej filozofie po r. 1945 a február 1948 ako historický medzník v ideovom prúde. Filozofické boje v r. 1945—1948, formovanie a upevňovanie marxisticko-leninského filozofického frontu. Predstavitelia marxisticko-leninskej filozofie po r. 1948.
- e) Rozvoj marxisticko-leninskej filozofie v jednotlivých oblastiach (dialektický a historický materializmus, logika, etika, dejiny filozofie, kritika buržoáznej filozofie, filozofické otázky prírodných a spoločenských vied). Filozofické myslenie v ZSSR a jeho vplyv na rozvoj marxisticko-leninskej filozofie u nás.
- f) Marxistická filozofia v krízovom období. Pokusy o desintegráciu marxisticko-leninskej filozofie. Revizionizmus a oportunizmus vo filozofickej tvorbe u nás.
- g) Rozvoj a úlohy marxisticko-leninskej filozofie po r. 1970 [všeobecný náčrt]. Výskumy v oblasti formovania socialistickeho vedomia, socialistickej osobnosti. Kritické analýzy revizionizmu a oportunizmu vo filozofickej tvorbe u nás. Výskum metodologických otázok spoločenských vied.

Záverom

Znova opakujeme, že syntetické spracovanie dejín filozofického myslenia na Slovensku môže byť len dielom širokého kolektívu našich historikov filozofie. Predovšetkým bude potrebné pozorne preskúmať a prehodnotiť všetko, čo bolo u nás na tomto úseku bádania vytvorené. Bude potrebné hľadať, skúmať a hodnotiť nové pramenné materiály, rozšíriť a prehĺbiť poznanie našej filozofickej minulosti aj tam, kde už výskum pokročil. Pripravované syntetické dielo by malo pokryť všetky biele miesta. Vzhľadom na silné vplyvy českého filozofického myslenia u nás bude nevyhnutná aj úzka spolupráca s českými his-

torikmi filozofie. Najdôležitejšie však bude to, aby vzniklo dielo, ktoré bude dôstojne reprezentovať úroveň nášho marxisticko-leninského filozofického myslenia.

LITERATÚRA

1. Dějiny filosofie. Ed. M. T. Jovčuk, T. I. Ojzerman, I. J. Ščipanova. Praha 1976.
2. MARX, K. — ENGELS, B.: Spisy 1. Praha 1956.
3. OJZERMAN, T. I.: Hlavné filosofické směry. Praha 1975.
4. SIRÁCKY, A.: Problémy a perspektivy socializmu. Bratislava 1972.
5. KOPNIN, T. I.: K voprosu o metode istoriko-filosofskogo issledovanija. Voprosy filosofii 1967, č. 5.